

**Matritsa va uning rangi. Matritsaning ustun va
qator (satri) ranglarining tengligi**

Reja:

- Matritsa.
- Nomdosh matritsalar.
- Matritsalarining tengligi.
- Matritsaning satri (ustun) vektorlar sistemasi.
- Matritsaning satri (ustun) rangi.
- Matritsaning elementar almashtirishlar.
- Pog'onasimon matritsa.
- Transponirlangan matritsa.
- Matritsaning satri va ustun ranglarining tengligi.

$F = \langle F; +, \cdot, -, ^{-1}, 0, 1 \rangle$ maydon berilgan bo'lsin.

20.1-ta'rif. F maydonning $m \times n$ ($i = \overline{1, m}, j = \overline{1, n}$) elementlaridan

tuzilgan ushbu

$$A = \begin{pmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{pmatrix}$$

ko'rinishdagi jadval F maydonustidagi $m \times n$ tartibli matritsa deyiladi.

Matritsa $A, B, S, \dots$ harflar orqali belgilanadi. a_{ij} lar matritsaning elementlari deyiladi. a_{ij} element, matritsaning i -satri, j -ustuni kesishmasidagi element.

*Martyn R. Dixon, Leonid A. Kurdachenko, Igor Ya. Subbotin, "ALGEBRA AND NUMBER THEORY" pp.174-182.

Matritsada $m > n$, $m < n$, $m = n$ bo'lishi mumkin. Agar matritsada $m = n$ bo'lsa, u holda bunday matritsa n -tartibli kvadrat matritsa deyiladi.

20.2-ta'rif. A va B matritsalar berilgan bo'lib, ularning mos ravishda satrlari va ustunlari soni teng bo'lsa, u holda A va B matritsalarini nomdosh matritsalar deb yuritiladi.

$$\text{Masalan, } \begin{pmatrix} 1 & 2 & -1 & 0 & 1 \\ 0 & 2 & 4 & 8 & 1 \\ 3 & 6 & 3 & 7 & 3 \\ 1 & 5 & -1 & 3 & 7 \end{pmatrix} \text{ va } \begin{pmatrix} 1 & 2 & 0 & 2 & 1 \\ 2 & 3 & 1 & 3 & 8 \\ 2 & 4 & 7 & 22 & 6 \\ 6 & -3 & 5 & 0 & 1 \end{pmatrix} \text{ matritsalar } 4 \times 5$$

tartibli matritsalar, ya'ni ular nomdosh matritsalar.

20.3-ta'rif. A matritsaning har bir a_{ij} elementi B matritsaningunga mos b_{ij} elementiga teng bo'lsa, u holda A va B nomdosh matritsalar teng (aks holda teng emas) matritsalar deyiladi.

$$A^i = \begin{pmatrix} a_{i1} \\ a_{i2} \\ \vdots \\ a_{in} \end{pmatrix} \text{ matritsaga } n \text{ ta satrli, } 1 \text{ ta ustunli, } A_j = (a_{j1} \ a_{j2} \ \dots \ a_{jn})$$

matritsaga 1 ta satrli, n ta ustunli matritsa deyiladi. Bitta satrli matritsalarini satr vektorlar, bitta ustunli matritsalarini ustun vektorlar deb qarash mumkin.

$$A = \begin{pmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{pmatrix}$$

matritsada $\bar{A}_1, \dots, \bar{A}_m$ satrvektorlar va $\bar{A}^1, \dots, \bar{A}^n$ ustunvektorlari mavjud.

20.4-

ta’rif. Matritsada gisatrvektorlarsistemasining rangi gisamatritsaningsatrrangi, ustunvektorlarsistemasining rangiga uning ustun rangideyiladi. A matritsaningsatrrangini $r(A)$, ustun rangini $\rho(A)$ ko’rinishdabelgilaymiz.¹

4.3.1. Definition. Let A be a vector space over a field F and let M be a finite subset of A . Then $\dim_F(\text{Le}(M))$ is called the rank of the subset M and is denoted by $\text{rank}(M)$.

Matritsarangini aniqlash uchun matritsa ustida elementar almashtirishlar bajariladi. Ular quyidagilar:

1. Matritsada gii xtiyoriy ikkita satryoki ustun o’rinlarini almashtirish.
2. Matritsada gii xtiyoriy satryoki ustun elementlarini inoldan farqlisongako’paytirish.
3. Matritsaningsatryoki ustun elementlarini inoldan farqlisongako’paytirib, boshqa satryoki ustunning mo elementlariga qo’shish.
4. Barcha elementlarinollardan iborat bo’lgan satryoki ustunni matritsadan chiqari sh.

$$1. \begin{pmatrix} 1 & 2 & 1 & -1 \\ 0 & 2 & 4 & 3 \\ 2 & -1 & 6 & 4 \end{pmatrix} \sim \begin{pmatrix} 1 & 2 & 1 & -1 \\ 2 & -1 & 6 & 4 \\ 0 & 2 & 4 & 3 \end{pmatrix};$$

$$2. \begin{pmatrix} 1 & 2 & 1 & -1 \\ 0 & 2 & 4 & 3 \\ 2 & -1 & 6 & 4 \end{pmatrix} \sim \begin{pmatrix} 1 & 2 & 1 & -1 \\ 0 & 2 & 4 & 3 \\ 0 & 4 & 8 & 6 \end{pmatrix};$$

¹Martyn R. Dixon, Leonid A. Kurdachenko, Igor Ya. Subbotin, “ALGEBRA AND NUMBER THEORY” pp.174-182.

*Martyn R. Dixon, Leonid A. Kurdachenko, Igor Ya. Subbotin, “ALGEBRA AND NUMBER THEORY” pp.174-182.

$$3. \begin{pmatrix} 1 & 2 & 1 & -1 \\ 0 & 2 & 4 & 3 \\ 2 & -1 & 6 & 4 \end{pmatrix} \sim \begin{pmatrix} 1 & 2 & 1 & -1 \\ 0 & 2 & 4 & 3 \\ 0 & -5 & 4 & 6 \end{pmatrix};$$

$$4. \begin{pmatrix} 1 & 2 & 1 & -1 \\ 0 & 2 & 4 & 3 \\ 0 & 0 & 0 & 0 \end{pmatrix} \sim \begin{pmatrix} 1 & 2 & 1 & -1 \\ 0 & 2 & 4 & 3 \\ 0 & 0 & 0 & 0 \end{pmatrix}.$$

20.1-teorema. Elementaralmashtirishlarmatritsaringio'zgartirmaydi.

Matritsanielementaralmashtirishlarnatijasidauningsatr (ustun) vektorlarisistemasidaelementaralmashtirishlarbajariladi.Ma'lumki, vektorlarningcheklisistemasinielementaralmashtirishlarnatijasidaundagichiziqlierklivektorlarsonio'zgarmaydi, ya'nivektorlarsistemasiningrangio'zgarmaydi.Shuninguchunmatritsanielementaralmashtirishlarnatijasidauningrangio'zgarmaydi.

20.5-ta'rif. Matritsasatriningboshlovchielementidebuningbirinchi (chapdano'nggaqaraganda) noldanfarqlielementigaaytiladi.

20.6-ta'rif. Matritsapog'onasimondeyiladi, agaruningnolqatorlaribarchanolmasqatorlardankeyinjoylashganva $\alpha_{1k_1}, \alpha_{2k_2}, \dots, \alpha_{rk_r}$ boshlovchielementlariuchun $k_1 < k_2 < \dots < k_r$ bo'lsa.

Masalan,
$$\begin{pmatrix} 2 & 1 & 0 & 2 & 3 \\ 0 & 3 & 5 & 0 & 2 \\ 0 & 0 & 5 & 8 & 3 \\ 0 & 0 & 2 & 1 & 5 \\ 0 & 0 & 0 & 3 & 5 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 4 \end{pmatrix}$$
 matritsa pog'onasi monmatritsa emas.

Chunki, 3-, 4- satrlaridagi oldan farqli (chapdano'ngga) birinchi elementlar 3-ustunda joylashgan. Bu matritsaning 3-satrini (-2) ga ko'paytirib, 5 ga ko'paytirilgan 4-satrga qo'shamiz:

$$\begin{pmatrix} 2 & 1 & 0 & 2 & 3 \\ 0 & 3 & 5 & 0 & 2 \\ 0 & 0 & 5 & 8 & 3 \\ 0 & 0 & 2 & 1 & 5 \\ 0 & 0 & 0 & 3 & 5 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 4 \end{pmatrix} \sim \begin{pmatrix} 2 & 1 & 0 & 2 & 3 \\ 0 & 3 & 5 & 0 & 2 \\ 0 & 0 & 5 & 8 & 3 \\ 0 & 0 & 0 & -11 & 19 \\ 0 & 0 & 0 & 3 & 5 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 4 \end{pmatrix}$$

4-, 5-satrlarning boshlovchi elementlari 4-ustunda bo'lganligi uchun yana elementar almashtirish bajaramiz. 4-ustunni 3ga, 5-ustunni 11ga ko'paytirib, ularni qo'shamiz:

$$\begin{pmatrix} 2 & 1 & 0 & 2 & 3 \\ 0 & 3 & 5 & 0 & 2 \\ 0 & 0 & 5 & 8 & 3 \\ 0 & 0 & 0 & -11 & 19 \\ 0 & 0 & 0 & 3 & 5 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 4 \end{pmatrix} \sim \begin{pmatrix} 2 & 1 & 0 & 2 & 3 \\ 0 & 3 & 5 & 0 & 2 \\ 0 & 0 & 5 & 8 & 3 \\ 0 & 0 & 0 & -11 & 19 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 112 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 4 \end{pmatrix}$$

Hosilbo'lgan matritsaning 5-satrini 112ga bo'lamiz va uni (-4) ga ko'paytirib, 6-satrga ko'shamiz:

$$\begin{pmatrix} 2 & 1 & 0 & 2 & 3 \\ 0 & 3 & 5 & 0 & 2 \\ 0 & 0 & 5 & 8 & 3 \\ 0 & 0 & 0 & -11 & 19 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 112 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 4 \end{pmatrix} \sim \begin{pmatrix} 2 & 1 & 0 & 2 & 3 \\ 0 & 3 & 5 & 0 & 2 \\ 0 & 0 & 5 & 8 & 3 \\ 0 & 0 & 0 & -11 & 19 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 1 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 0 \end{pmatrix}.$$

Hosilbo'lgan oxirgi matritsa pog'onasimon matritsa.

20.2-teorema. Har qanday $m \times n$

tartibli matritsa satrelementar almashtirishlarnatijasida $m \times n$

tartibli pog'onasimon matritsaga ekvivalent bo'ladi.

20.1-misol. $\begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 & 0 & 5 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 2 & 0 & 0 & 0 & 11 \end{pmatrix}$ matritsaning rangini topish uchun

uchta satr vektorlaridan iborat vektorlar sistemaning rangini aniqlaymiz.

Nol vektor chiziqlig bo'liq bo'lganligi vektorlar sistemasidan nol vektorni chiqarishun ingrangini o'zgartirmaganligi uchun, ikkinchi qatorni matritsadan chiqaramiz.

Vektorlar sistemasini elementar almashtirish natijasida berilgan sistemaga ekvivalent sis-

tema hosilbo'lishini e'tiborga olsak, berilgan matritsaga ekvivalent $\begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 & 0 & 5 \\ 2 & 0 & 0 & 0 & 11 \end{pmatrix}$

matritsa hosilbo'ladi. Ustun nol vektorlarni matritsadan chiqarib $\begin{pmatrix} 1 & 5 \\ 2 & 11 \end{pmatrix}$

matritsaga egabo'lamiz.

Matritsalarini aniqlash jarayonida ustun va satr vektorlari sistemasida elementar almashtirishlarni bajarish mumkin. Hosil qilingan matritsada ikki ta qiziq libog'lanmagansatrh amda ustun vektorlari sistemasini kelib chiqadi. Demak berilgan matritsani satr rangi $r(A)=2$ va uning ustun rangi $\rho(A)=2$.

20.2-misol.
$$\begin{pmatrix} 3 & 5 & 7 \\ 1 & 2 & 3 \\ 1 & 3 & 5 \end{pmatrix} \sim (\text{birinchi va ikkinchi satrlarni qo'shib, birinchi}$$

satrni qayta yozamiz)
$$\sim \begin{pmatrix} 4 & 8 & 12 \\ 1 & 2 & 3 \\ 1 & 3 & 5 \end{pmatrix} \sim (\text{birinchi satr elementlari } \frac{1}{4} \text{ ga}$$

ko'paytirilgan)
$$\sim \begin{pmatrix} 1 & 2 & 3 \\ 1 & 2 & 3 \\ 1 & 3 & 5 \end{pmatrix} \sim$$

(birinchi va ikkinchi satrlar teng bo'lganligi uchun birini qoldiramiz)
$$\sim \begin{pmatrix} 1 & 2 & 3 \\ 1 & 3 & 5 \end{pmatrix}.$$

Berilgan matritsani satr vektorlari sistemasini elementar almashtirishlarni natijasida uning satr rangi $r(A)=2$ ekanligi kelib chiqadi.

20.7-ta'rif. A^t matritsa A matritsani transponirlanganideyiladi, agar A^t matritsa A matritsa satrlarini ustunlar orqali yozishdan hosil bo'lgan bo'lsa, ya'ni

$$A = \begin{pmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{pmatrix}; \quad A^t = \begin{pmatrix} a_{11} & a_{21} & \dots & a_{m1} \\ a_{12} & a_{22} & \dots & a_{m2} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{1n} & a_{2n} & \dots & a_{mn} \end{pmatrix};$$

20.3-misol. $A = \begin{pmatrix} 1 & 0 & 3 \\ 2 & 4 & 1 \\ 1 & -4 & 2 \end{pmatrix}$ matritsaning transponirlash natijasida

$$A^t = \begin{pmatrix} 1 & 2 & 1 \\ 0 & 4 & -4 \\ 3 & 1 & 2 \end{pmatrix} \text{ hosil bo'ladi.}$$

20.3-teorema. Matritsaning satr rangi uning ustun rangiga teng.

4.3.2. Proposition. *Let F be a field and let A be a vector space over F . Suppose that M is a finite subset of A . Then $\text{rank}(M)$ is equal to the number of elements in every maximal linearly independent subset of M .*

Takrorlash uchun savollar:

1. Matritsadebnimaga aytiladi?
2. Nomdosh matritsalar gata'rif bering.
3. Qanday matritsalar teng deyiladi?
4. Matritsaning satr (ustun) vektorlar sistemasinima?
5. Matritsaning satr (ustun) rangidebnimaga aytiladi?
6. Matritsani elementar almashtirishlar deb qanday almashtirishlarga aytiladi?
7. Matritsaning satr va ustun ranglari haqidagi asosiy teoremani ayting.

Foydalaniladigan adabiyotlar ro'yxati

Asosiy adabiyotlar:

*Martyn R. Dixon, Leonid A. Kurdachenko, Igor Ya. Subbotin, "ALGEBRA AND NUMBER THEORY" pp.174-182.

1. Malik D.S., Mordeson J.N., Sen M.K. Fundamental of abstract algebra. WCB McGraw-Hill, 1997.
2. Martyn R. Dixon, Leonid A. Kurdachenko, Igor Ya. Subbotin, "ALGEBRA AND NUMBER THEORY" 2010.
3. Кострикин А.М. Введение в алгебру.- М.- «Мир».- 1977.
4. Под ред. Кострикина, Сборник задач по алгебре, М.Наука, 1986.
5. Хожиев Ж.Х. Файнлейб А.С. Алгебра ва сонлар назарияси курси, Тошкент, «Ўзбекистон», 2001 й.
6. Курош А.Г. Олий алгебра курси, Тошкент, «Ўқитувчи». 1975й.
7. Гельфанд И.М. Чизиқли алгебрадан лекциялар. «Олий ва ўрта мактаб». 1964.
8. Р.Н.Назаров, Б.Т. Тошпўлатов, А.Д.Дусумбетов, Алгебра ва сонлар назарияси 1 қисм, 2 қисм, 1993й., 1995й.
9. A.Yunusov , D.Yunusova , Algebra va sonlar nazariyasi. Modul texnologiyasi sosidatuzilgan musolva mashqlar to'plami. O'quv qo'llanma. 2009.

Qo'shimcha adabiyotlar:

1. Фаддеев Д.К. Лекции по алгебре, М., "Наука" 1984г.
2. Фаддеев Д.К., Соминский И.С. Сборник задач по высшей алгебре, М.: Наука, 1977 г.
3. Поскуряков И.Л. Сборник задач по линейной алгебре. «Наука», 1978г.
4. Ламбек И. Кольца и модули.- М.- «Мир».- 1971.
5. Херстейн. Некоммутативные кольца. М.- «Мир».- 1967.

6. VilnisDetlovs,KarlisPodnieks,Introduction to MathematicalLogic. [University of Latvia](#). Version released: August 25, 2014.
7. А.Юнусов , Д.Юнусова, М.Маматкулова, Г.Артикова, Модул технологияси асосида тайёрланган мустақил ишлар тўплами. 1–3–қисмлар, 2010.
8. Скорняков Л.Ф. Элементы общей алгебры. М., 1983 г.
9. Петрова В.Т. лексия по алгебре и геометрии. Ч.1,2. Москва,1999г.
10. YunusovA.S. Matematikmantiqvaalgoritmlarnazariyasielementlari. Т., “Yangiasravlodi”. 2006.
11. YunusovA., YunusovaD. Sonlisistemalar. Т., «Moliya–iqtisod», 2008.
12. Мазуров В.Д. и др. Краткий конспект курса высшей алгебры.

Elektron ta’lim resurslari

1. www.Ziyo.Net
2. <http://vilenin.narod.ru/Mm/Books/>
3. <http://www.allmath.ru/>
4. <http://www.pedagog.uz/>
5. <http://www.ziynet.uz/>
6. <http://window.edu.ru/window/>
7. <http://lib.mexmat.ru;>
8. [http://www.mcce.ru,](http://www.mcce.ru)
9. <http://lib.mexmat.ru>
10. <http://techlibrary.ru;>

